

A „skacok” ellenkultúrája

Lapunk 2000/9. számában foglalkoztunk Paul Willis különös jelentőségű munkájával, most más megközelítésből térünk vissza rá.

Minden iskolában vannak olyan diákok, akik lázadnak az iskola struktúrája, rendszere, ideológiája ellen. Olyan tanulók, akik önazonosságukat a szembenállás létformájában, az általánosnak mondható iskolai értékrenddel (a „formálissal”) szemben próbálják megkeresni. Ha ezek a tanulók többen is egymásra találnak, létrehozhatnak olyan diák-csoportosulásokat, amelyek lételeme kidolgozni az iskolával szembeni ellenkultúrát, és következetesen megélni az ebből a szerepből adódó játszmákat. Természetesen egy ellenkultúra létrejöttének sokrétű előzménye van. Nem elég csupán annyit látni, hogy „dacos”, „negatívan kritikus”, „rossz” gyerekek tömörüléséről van szó, akiknek „semmi sem jó”, hanem fontos a tünetek mögé is tekinteni. Ezt próbálja meg Paul Willis *„A skacok. Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra”* című könyvében, részletes betekintést nyújtva az informális, iskolaellenes csoportok életének és szerveződésének háttéranyagába.

Willis könyve olyan diákokról és csoportokról szól, akik megalkották a maguk iskolai ellenkultúráját. A könyv 1977-ben jelent meg először, *„Learning to Labour. How working class kids get working class jobs”* címen, amely a Social Science Research Council által támogatott, 1972 és 1975 között lebonyolított kutatás nyomán született. Ez a kutatás azt vizsgálta, hogyan zajlik a továbbtanulni nem akaró munkásszármazású fiatalok iskolából munkába való átlépése. A könyv 1981-ben egy amerikai kiadást is megért, amelyet jelentős fejezetekkel bővített ki a szerző, az amerikai oktatás sajátosságainak megismertetése és az amerikai iskolákhoz való adaptáció érdekében.

A hatvanas évek oktatási reformkezdeményezéseiben az iskolára úgy tekintenek, mint az esélyegyenlőség megteremtésének színterére, és a legfőbb kérdés, miként lehet úgy javítani az oktatáson, hogy az alsóbb osztályok tagjainak is legyen esélyük a jobb állásokért és a magasabb életszínvonalért folyó versenyben. Willis azonban megkérdőjelezi a társadalmi mobilitásban szerepet vállaló iskola eredményességét. Könyvében rámutat arra, hogy a munkásosztályból származó gyerekek számára mekkora fontossága van a maguk ellenkultúrájának. Hiszen ellenkultúrájuk lényege éppen munkásosztálybeli identitásuk fenntartása, szembefordulva az iskolai kultúrával, s ebből egyfajta újratermelési folyamat adódik: a munkásosztály tagjai maradnak. „E folyamat mechanizmusául a tekintélyi hatalommal való szembeszegülés szolgál, illetve az engedelmesség mindazokkal a tantervi előírásokkal szemben, amelyek az iskolai bizonyítványok megszerzésén keresztül bátorítanak a társadalmi mobilitásra” (13. o.). Ők maguk azok, akik az iskolai tudással szemben „ellenálló” kultúrájuk létrehozásával szándékosan rekesztik ki magukat annak lehetősége alól, hogy középosztálybeli állásokba vettessék fel magukat. Nem szereznek meg semmiféle olyan képességet, amely által jobb álláslehetőségek közül választhatnának, és egyben identitásuk felbomlasztási kísérletnek tekintik az iskola effajta szándékolt törekvéseit. Willis szerint az iskola küzdőtér, „ahol ellentéteken és konfliktusokon keresztül termelődik újra a társadalmi és technikai munkamegosztás” (14. o.).

Willis tehát egyfajta kulturális reprodukcióként tárgyalja a munkásosztálybeli fiúk életét. Ez a felfogás egyszerre sugall pesszimizmust és optimizmust. Pesszimista abban a vonatkozásban, hogy éppen az iskolai kultúra „behatolása” révén fogalmazódik meg a munkásosztály tagjaiban az ellenállás, optimista viszont annyiban, amennyiben fölfedni engedti, hogy semmi sem eleve elrendeltetett.

Paul Willis maga is munkásszármaszása; a „skacok” nézőpontját mindig szem előtt tartva képvisel egy felemelkedést szorgalmazó perspektívát. Mindezt ugyanakkor nem rákényszerítő jelleggel téve hangsúlyozza, hogy „az embereket nem lehet úgy megtölteni ideológiával, ahogy egy kannát vízzel” (15. o.).

Willis nagy teret szán a „skacok” világának bemutatására, megvilágítva az egyes helyzeteket több szempontból is. Az első rész tulajdonképpen egy etnográfiai leírás a „skacok” iskolaellenes kultúrájáról. Alapját az interjúk és csoportos beszélgetések leírása szolgáltatja. A második részben a bemutatott etnográfiai leírást elemzi a szerző. Nagy hangsúlyt helyez a munkába való beletanulás folyamatára, amit a munkásosztály kultúrájának újraképződésében a fő aspektusnak tekint. A könyv gerincét e folyamat komplexitásának tárgyalása alkotja, illetve annak bemutatása, ahogyan a skacok ellenkultúrája az állami szabályozás intézményeihez viszonyul. A szerző ugyanakkor kritikusan nagyító alá helyezi a pályaválasztási tanácsadást, és magyarázatot keres arra, miért is vall állandóan kudarcot az állami oktatás, amikor a munkásgyerekek életesélyeinek feljavitásával próbálkozik.

Az esettanulmányban tizenkét kisvárosi, továbbtanulni nem szándékozó fiú vett részt. A vizsgálat során megfigyeléssel, részt vevő megfigyeléssel tanulmányozta a szerző a csoportot az osztályteremben, az iskola különböző terepein és szabadidejük eltöltésében; rendszeresen fölvette magnóra a csoport beszélgetéseit, kötetlen interjúkat készített és közben naplót vezetett. A könyv alapján úgy tűnik, igyekezett teljesen beépülni a skacok életébe; részt vett a csoport által látogatott kötelező és választható órákon, illetve a pályaválasztási tanácsadói órákon egyaránt. Ugyanakkor beszélgetéseket folytatott a csoport tagjainak szüleivel, az iskola főbb vezetőivel, a csoport tagjaival kapcsolatba álló fontosabb tanárokkal, illetve az iskolába járó pályaválasztási tanácsadókkal.

Ezzel párhuzamosan összehasonlító vizsgálatokat is végzett. A kontrollcsoportokat körültekintő alaposággal választotta ki; mindegyik csoportot ugyanabból az évfolyamból választotta, mindegyik „baráti társaság” volt, és a szerző indoklása szerint azért esett rájuk a választás, mert valószínűnek látszott, hogy a törvényben meghatározott legalacsonyabb (tizenhat éves) korban ott szándékoznak hagyni az iskolát. Több kontrollcsoportot is kiválasztott a finomabb összefüggések és különbségek felvázolására.

A könyvben főszerepet játszó fiatalok csoportját Willis különböző szempontokból megvilágítva, széleskörű elemzések alapján mutatja be. A szerző szerint a skacok közé tartozás lényege elsősorban magában a csoportban rejlik, hiszen az iskolaellenes kultúrához való csatlakozás egyszersmind egy csoporthoz való tartozást is jelent. Szerinte a csoporthoz való tartozásnak, a csoporttagságnak kifelé irányuló én-erősítő és értékképző szerepe van. A skacok esetében azonban a csoporthoz való tartozást az iskolai ellenkultúra elemeivel való azonosulás adja. Az iskolai ellenkultúra elemeiként a szerző az ellenállást, a tekintély aláaknázását, az informálisnak a formális közeg gyengeségei és esendősége ellenében való kijátszását, valamint a figyelemelterelés és a szórakozás önálló képességeit nevezi meg, külön fejezeteket szentelve mindegyiknek.

Nagy teret szán az ellenállás bemutatásának; a szembeszegülést az iskolaellenes kultúra egyik legalapvetőbb és legnyilvánvalóbb dimenziójának nevezi. Már a „skacok” kifejezés is (angolul lads – ez az iskolaellenes kultúrközeg tagjainak önmaguk megjelölésére választott neve) egyértelmű elhatárolódást takar az iskola alkalmazkodó konformistáitól. Ezeket a diákokat maguk között „tökfejeknek” – ear’oles – nevezik, amely elnevezés a skacok számára a „behódoló” diákok magatartásának abszurditását jelzi, mivel úgy gondolják, hogy ezek a diákok mindig csak hallgatnak, mint a tök, és sosem cselekednek, merevségük csak a befogadást teszi lehetővé. Alapvetően ebben nemcsak a konformistáktól való elhatárolódás valósul meg, hanem az „aktivitás” képviselőinek a passzivitással szembeni felsőbbrendűsége is megnyilvánul.

A szembeszegülés első célpontja tehát a tanári tekintély, a második pedig a konformisták csoportja, amely a szerző szerint egy elfojtott elutasításban jelentkezik: „A skacok

specialitása az a lefojtott elutasítás, melyet mindig csupán egy paraszthajszál választ el a nyílt konfrontációtól.” (31. o.).

Willis a pörgést, az umbuldát és a lógást szintén az informális csoportok privilegizált tevékenységének nevezi. A szerző szerint ezek a tevékenységek – amelyek által mindentől elhatárolódnak, amit az iskola értékékként képvisel, s amelyek révén igekeznek szembeszállni az iskola legfőbb, leginkább szembeötlő céljával (hogy tudniillik munkára bírja a diákokat) – nemcsak hogy „helytállóak”, de már-már „érthetők” is. Hiszen emögött, a szerző szerint, az idő elleni lázadásuk kifejeződése fedezhető fel: „(...) A skacok szemében az idő nem olyasmi, amivel gondosan gazdálkodni kell, és amit áhított jövőbeli célok megvalósítására kell fordítani. Számukra az idő olyan dolog, amit most akarnak a magukénak tudni, mégpedig jelenlegi identitásuk és öntudatuk részeként. Az időt egy helyzet – a többi skaccal való együttlét – fenntartására fordítják, nem pedig egy cél – az iskola elvégzésének célja – elérésére” (54. o.).

Az unalom elűzésére, a kaland keresése a legmegfelelőbb eszköz. Willis a kalandot a skacokhoz való tartozás sajátos izgalmának és dicsőségének tekinti, amely különböző antiszociális viselkedésekben nyilvánul meg. Bár antiszociális viselkedésekről van szó, a szerző, tényszerű említésével, már-már szimpatikus színben tünteti fel ezeket az eseteket; ennek köszönhetően az olvasóból folyamatosan egyfajta szolidaritást vált ki. A skacok „határozottan örömet lelik a verekedésben, abban, hogy megfélemlítéssel verekedést provokálhatnak, valamint a verekedésről és az annak egésze során alkalmazható stratégiákról való beszélgetésekben. (...) A férfias gőg, a teátrális hivalkodás, a csoportszolidaritás és a fürge, gyakorlatias, nem túlzottan erény-központú gondolkodás újra meg újra felszínre kerül” (62. o.). Ugyanakkor a könyv alapján a kalandhoz tartozik az esténkénti szórakozás kényszere, a kocsmalátogatás, divatos ruhák vásárlása, a dohányzás és a lányokkal való találkozás – amelyektől úgy érzik, hogy „ezektől élet az élet”. A szerző indoklása szerint ebből adódik a skacokat leginkább megmozgató életvezetési cél: a pénz központi szerepe. „Mivel mindezek a tevékenységek jelentős anyagi terhet jelentenek a skacoknak, emiatt a pénz hiánya a legnagyobb feszültség az életükben. A pénz megszerzéséért több munkát is elvállalnak, és gyakran ezt fontosabbnak tartják az iskolába járásnál. A munka során szinte egyenlő felekként kezelik egymást a felnőttekkel, ami csak szilárdítja a skacok magabiztosságát, és erősíti azt az érzésüket, hogy van jobb dolguk is az iskolánál” (70. o.).

A szembeszegülés, az informalitás, a pörgés, lógás, a „röhörésés”, a kaland és a szexizmus részletes felvázolásával Willis a skacokhoz való tartozás ismérveit ismertette. Ugyanakkor az iskolaellenes kultúrát egy tágabb kontextusba is elhelyezi. Kapcsolódási pontjaként a tágabb értelemben vett munkásosztályi kultúrát nevezi meg és veti össze annak kereteivel. A skacok szembefordulása az iskolai tevékenységgel megegyezik a szerző által „gyári kultúrának” nevezett életfelfogással. „Azzal, hogy a skacok elutasítják az iskolai munkát, erőteljes párhuzamot mutat az a minden gyárban tapasztalható véleménynyel (mely általában is jellemzi a munkásosztályt), hogy a gyakorlat fontosabb, mint az elmélet” (93. o.). Ha belegondolunk, ezt a felfogást általában minden iskola az intézmény és rendszere elleni bomlasztó kísérletnek titulálja, és minden adandó alkalommal megpróbálja ezeket leleplezni és visszaszorítani. Ugyanakkor a szerző szerint nem nevezhető ez tudatos elnyomásnak a tanárok részéről: „Rendkívül fontos annak belátása..., hogy semmilyen értelemben nem tekinthető tudatos kísérletnek a tanárok részéről, hogy a munkásosztály egyéneit, vagy a munkásosztály kultúráját – mint olyant – maguk alá gyűrjék, vagy elnyomják” (110. o.). Noha Willis óvatosságra int a tanárok megítélésakor, sok helyen éppen azzal, ahogyan, amilyen hangnemben ír róluk, foglal (kimondatlanul is) állást az iskolaellenes kultúra tagjai mellett és így egyben az iskola mindenhatósága ellen. „A tanárok úgy osztanak ki minden tankönyvet, mintha saját tulajdonuk lenne; valahányszor valaki egy könyvet elveszít, tönkretesz, vagy elrondit, úgy viselkednek, mint

egy szédült és meggyalázott szentély papjai; féltékenyen tartják birtokukban a szekrények, könyvtárak és tárolók kulcsait; ők alakítják ki a tantervet, ők kezdeményezik a vitákat, és ők kezdik el, és fejezik be a tanórákat” (112. o.).

Willis tulajdonképpen a skacok tetteit próbálja megmagyarázni, így minden általa említett példa ezt a célt szolgálja. Az iskolai tevékenységet például egyfajta csereakcióként képzelel el a szerző, ahol a diákok és a tanárok közt cserefolyamat zajlik, mindenki azt adja, amije van (tanárok tudást, diákok figyelmet, tanulást). Azonban a cserefolyamat ebben az esetben (iskolai ellenkultúra képviselői esetében) elveszíti komolyságát és jelentőségét, hiszen a skacok „a tanár felsőbbrendűségét kétségbe vonják, mivel amit a tanár kínálni képes, nem tűnik a skacok számára a csere egyenértékes elemének” (118. o.). A hasznos tudás átadásának kérdése nem csak három évtizeddel ezelőtt tűnt fontos tényezőnek, és nem csak a munkásosztály tagjait érintő probléma. Ma is egyre inkább a pedagógia jelentős területének számít, és egyre több kutatás irányul ennek felderítésére (ld. PISA-projektek).

Ebben az „értelmetlen” cserefolyamatban Willis tulajdonképpen a tanárok „léjtogosultságát” is megkérdőjelezi, rámutatva az iskolai rendszer lehetetlen felépítésére, amelyben a tanárok kiszolgáltatott tehetetlenséggel tűrik, vagy esetleg láznak ők maguk is az ésszerűtlen szituáció ellen. „A tanárnak egyre inkább éppoly véletlenszerűen lesz vagy nem lesz tekintélye, mint a börtönőrnek, s egyre kevésbé fogja jellemezni az a fajta tekintély, amely nélkül pedagógus egyszerűen nem képzelhető el” (118. o.).

Ugyanakkor a skacok az iskolai cserefolyamat, a számukra teljesen értéktelen értékek közvetítésének ezen megítélésében szüleik és az általuk képviselt munkásosztálybeli kultúra felfogása is tetten érhető. Willis szerint erőteljes hatása van az élet, az iskola, a gyár otthoni, családi megítélésének. „Otthon történeteket mesélnek a gyári kultúráról, a gyárban történt eseményekről, az ott uralkodó hozzáállásról – különösen a tekintélyhez való hozzáállásról. Az otthoni nyelvhasználat a munkahelyi kultúrában megszokottat másolja” (119. o.).

A munkásosztálybeli skacok elképzelését saját jövőjükéről tehát egyrészt az iskola kultúrája elleni állásfoglalás határozza meg, másrészt a szülők által képviselt kultúra továbbvitelének erőteljes szándéka. („Ez tulajdonképpen az előző életünk..., mindenkinek melles a faterja, fizikai munkás, ötölük örököltük meg a fizikai dolgok fontosságát” – Joey, 278. o.) Willis még egy harmadik (elég különös) indokot is lát az iskola által közvetített kultúrával való szembefordulásra: „A skacok számára a szellemi munka nemcsak az iskolában szerzett konkrét tapasztalataik miatt elfogadhatatlan, hanem azért is, mert nőiesnek tekintik” (218. o.).

A pályaválasztási tanácsadás az iskola egyik fő próbálkozása arra, hogy kimozdítsa a tanulókat saját miliójükből. Azonban „a skacok mindent, amit a karrier-tanácsadáson mondanak nekik, elutasítanak, figyelmen kívül hagynak, kiforgatnak, nevetségessé tesznek vagy eltorzítanak” (146. o.). A skacok úgy érzik, hogy lehet boldogulni végzettség (és iskolai gürizés) nélkül. „Igazából csak az számít, hogy az ember ismerje a dörgést a világban, helyén legyen az esze, és – ha kell – keményen beletaposson a melóba”, (*Spike*, 149. o.). Mindamellet, hogy itt is ellenállásról, az iskola törekvéseinek kigúnyolásáról van szó, az olvasóban mégsem kelt ellenérzést, hiszen Willis magyarázata egyfajta logikát, a skacok logikáját követi: „Hogy a skacok elutasítják az iskolát, és szembefordulnak tanáraikkal, abból következik, hogy keresztüllátnak az oktatási paradigmán. Kultúrájuk tagadja, hogy a tudás bármilyen értelemben is értelmes, használható „egyenértékes” lenne az általában vett munkásosztálybeli fiatalok számára” (192. o.).

Willis az „érem” másik oldalát is bemutatja, hiszen feltételezi az iskola egyfajta elkülönböződését, bizalmatlanságát a munkásosztálybeli kultúrával szemben. Egy pályaválasztási tanácsadáson elhangzottakat idézi ennek alátámasztására: „Szeretném megvitatni Önnel fia esetleges jövőjét iskolánkban.” Jóllehet nem mond védőbeszédet a skacok

mellett, a helyzet megoldását mégsem a skacok, hanem az iskola, a tanárok részéről mutatott változásban látja. Rögtön felmerül a kérdés, hogy mit tehetnek a tanárok ezzel a zártak tűnő ellenkultúrával szemben? Willis megoldása: „Ahelyett, hogy az osztálytermi züllés és erőszak láttán megijedve morális pánikba esnének (melynek a konzervatív ideológiát illetően megvan a saját reprodukív funkciója), helyezték a tanárok megfelelő társadalmi kontextusába az iskolaellenes kultúrát, vegyék fontolóra, milyen implikációi lehetnek a beletartozók hosszú távú terveire – s tegyék mindezt teljesen függetlenül attól, hogyan tudják túlélni az általa előidézett problémákat az osztályteremben” (266. o.).

Ugyanitt Willis bírálja az akkori (mai) iskolai rendszer nem hatékony módszereinek főlegesen használatát: „Ismerjük fel a semmit nem érő végzettségi formák jelenlegi túlbujánzásának súlyos értelmetlenségét és az általuk okozott zűrzavart. Ismerjük fel a leg-több, szakképzést nem igénylő, avagy betanítással végezhető munkában valószínűleg szervesen benne rejlő unalmat és az értelmes tartalom hiányát. Ismerjük fel a munkanélküliség lehetőségét mind kényszerű, mind pedig önként választott lehetőségként a tényleges rendelkezésre álló lehetőségeken belül. Alkalmazzunk minél több közösségépítő gyakorlatot, csoportbeszélgetést és projektet” (263. o.).

Ezek a felismerések mai iskolai rendszerünkben sem tűnnek tautológiának, hiszen a mai szakmunkásképzők és szakiskolák mindennapos küzdelmei mögött a hasznosság kétségei, az életre való felkészítés nehézségei szintén megfogalmazódnak.

Willis bevallása szerint könyve nem szolgál kész stratégiákkal, rögtön alkalmazható módszerekkel. A skacok életének, ellenkultúrájának részletes bemutatásával a mélyben zajló összefüggések megvilágítását célozta meg, a pedagógusok együttérzésének szándékolt kiváltását. „Könyvem arra kíván figyelmeztetni, hogy az érdeklődésüket vesztett munkásosztálybeli srácok nem annyira az egyes tanárok stílusára és a tanítás tartalmi részére reagálnak, mint inkább az iskola struktúrájára és az uralkodó oktatási paradigmára; reakcióikat pedig általános osztálykulturális tapasztalataik és beágyazódásuk kontextusa határozza meg” (263. o.).

Annak ellenére, hogy Willis osztálytársadalmi kultúráról beszél, könyve a mai iskoláknak, nekünk is aktuális információkkal szolgál. Önáltatás lenne azt gondolni, hogy csupán a munkásosztály kultúrájára vonatkoztatva állapíthatunk meg történelmi következtetéseket. Amíg a magyarországi szakmunkásképzők és szakközépiskolák tanulóinak lemorzsolódása még mindig meghaladja a 10 százalékot; amíg minden iskola egyre inkább a motiválatlansággal küszködik, addig nem tekinthetjük Paul Willis könyvét történelmi esettanulmánynak! Ha megpróbálnánk hasonló vizsgálatot végezni itthoni iskolákban, féltő, hogy sok azonos probléma kerülne felszínre: például a közöny, az iskolával szembeni egyre mélyülő elégedetlenség, a negatív iskolai attitűd.

Főként a szakmunkásképzőkben, szakközépiskolákban tanító pedagógusoknak (és persze minden pedagógusnak) ajánlom e könyvet, akiknek naponta meg kell küzdeniük a motiválatlansággal, a diákok ellenkezésével, és akik kitartással, bár néha megingó bizonyossággal hisznek tanulóik felzárkóztatásában, életvitelük javításában az iskolai értékek átadásával.

Willis, Paul (2000): *A skacok (Iskolai ellenkultúra, munkáskultúra)*. Fordította Polyák Béla. Új Mandátum Kiadó, Társadalom & Történet sorozat. Szerozatszerkesztő: Horváth Ágota.